

ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ УЗРОЦИ ПРОПАДАЊА ИМПЕРИЈА – СЛУЧАЈ СЛАВНОГ РИМА

Др Илија Кајтез, пуковник*

Кризу Римске империје све више су подстицали неповољни социјално-политички догађаји и грађански ратови, насиља војника, цареви – узурпатори и локални чиновници који су изазивали велико незадовољство становника провинција. Војска која је требала да штити границе Империје трошила се у унутрашњим сукобима. Када државу издаје онај ослонац који је темељни – тој заједници нема спаса. Осећао се недостатак ефикасне централне власти и сигурног руковођења с којим би се могло средити стање унутар земље и мобилисати њене економске и војне снаге. Међутим, Рим је живео у летаргији, животом обиља, сплетки и завера.

Монтескје је покушао на примеру успона и пада Римског царства да покаже како историјско кретање није резултат деловања неких недокучивих сила или божанске провидности, већ успон и пропаст држава почивају на законитости која се може – умом проникнути. Тај филозоф наводи да су разлики пропасти Рима: „...у претераним освајањима која су их учинила светском силом, укидању републиканског уређења и увођења царства, корупцији и претераној раскоши, неправедној расподели земљишних поседа, прихватању варвара за праве римске грађане, испразним верским споровима у Византији.“

Веома значајан разлог пропасти Империје биле су велике сеобе народа на њеним границама. Постоје периоди у животу и људи и народа када никаква унутрашња сила не може спречити њихов пад, пропадање или само назадовање.

Кључне речи: *Римска империја, сеобе народа, војнички цареви, грађевински ратови, војна организација, ратна вештина, економска криза, кришћанство.*

* Аутор је запослен у Војној академији у Београду.

Историја нас учи да је увек постојала тежња великих сила (под командом славних војсковођа и вођством мудрих владара) да овладају познатим светом, освоје суседне и удаљене земље, покоре блиске, а потом и непознате народе и да пораженом непријатељу снагом оружја наметну мир, свој начин живота и рада, вредности живљења, своју културу, веровања и законе. Наравно, првенствено у интересу свога народа и војске, а пре свега владајуће елите, да би од покорених народа имали велике материјалне користи, бесплатну радну снагу и јефтина природна богатства. Када је освајање света и суседних земаља у питању не треба испустити из вида ни исконску човекову потребу за почастима богова и вечним сећањем људи, као и жељу славних војсковођа да остану упамћени по својим победама и значајним биткама. Ми смо потпуно свесни да се историја никад не понавља на исти начин и да су ратна вештина и војни позив, морал, безбедносне дилеме и међународни односи из доба Пелопонеског рата или славних битака римских легија непоновљиви, али и да се многа од тих питања у новим околностима изнова појављују током историје. Не изучавамо велике људе и војсковође ради њих самих, него ради нас и нашег сналажења у веловима бескрајних дилема и загонетки које обележавају данашње време, наше животе и светску заједницу.

Постоји једна историјски неоспорна истина, да је свака империја до сада пропала, из неког разлога, пре или касније, и ниједна није трајала вечно. Римска империја је са својим империјалним миром на неки начин постала класичан образац за касније светске владаре. У класичној студији: *Успон и пад светских поредака* Кнутсен,¹ показује 'четири таласа рата' модерног доба: „...ибериски светски поредак', под хегемонијом Шпаније у 16. веку, поредак 17. века, са Холандијом на челу, поредак 'Pax Britanica' у 18. и 19. веку, а у 20. веку. 'Pax Americana' и... 'нови светски поредак' рођен на пепелу Хладног рата... сваки од нових поредака... захвата све шири простор светске арене. Темелји хегемоније су вишеструки... технолошка, економска и војна превага најмоћније силе свог времена, али и легитимитет који ужива као носилац универзалних вредности свога доба...". Снажна војска је увек значајан гарант најмоћнијим силама да одрже светски поредак; зато и данас глобална елита моћи ствара планетарну војну силу која ће обезбеђивати функционисање жељеног поретка. Милитантно крило глобализације тврди да: „Није далеко дан када ћемо морати да одбацимо сваку сентименталност, да наступимо са позиција директне, физичке силе“.² Римска империја

¹ Knutsen, T.: *The Rise and Fall of World Orders*, Manchester University Press, 1999.

² Robinson, W.: *Promotion Poliarchy, Globalization, US Interventions and Hegemony*, Cambridge, 1996.

је припремила онај историјски процес који се данас препознаје као глобализација и сви ми, били против глобализације или њене апологете, морамо се сложити да тај планетарни процес води данашњи свет до (брзих, дубоких, радикалних и неповратних): економских, културних, политичких, техничко-технолошких и војних промена.

Нарочити интерес побуђују пад и узроци пропасти моћи римског оружја. Римска империја је расла и опадала у мери јачања или слабљења снаге и моћи њеног оружја. Она није само војна творевина, јер би заповестили друге највеће тековине Рима, његово право или вештину римске дипломатије, као и грандиозне путне и грађевинске подухвате. Војска је била она одлучујућа и крајња сила која је одлучивала о слави, величини као и паду Рима. Рим је био, у највећој мери, војничка творевина и дуговао је својим легионарима и славним војсковођама готово све звездане узлете, али касније и мрачне поноре и коначни пад Империје. Када војска одлучује о трону, владавина никад не траје превише дуго нити је за добробит свих грађана, јер водити рат и државу веома су повезане и испреплетене вештине, али далеко од тога да се могу поистоветити. Најбоље је када се те власти складно допуњују у корист општег добра државе и њених грађана. То је идеал владања. Управљати заједницом и обуздавати монопол физичке силе војске најтеже је у држави, јер власт крије многе замке и смртне опасности. Зато историја толико поштује државнике и славне војсковође. Они који су у својој личности спојили и једно и друго спадају у „миљенике богова“.

Очи свих суседних народа биле су уперене у римско богатство

Богатство није могуће трајно одржати у свету сиромашних људи и оних (људи и народа) који су жељни да (га по сваку цену) поседују и искористе његове благодети. Један од оснивача социологије Ибн Халдун инспиративно је писао о томе објашњавајући разлоге зашто пустињска племена успевају да освоје богате и утврђене градове у своме суседству. Нема тих брана које могу зауставити људску истрајну вољу, жарку жељу освајача и историјско кретање. Варвари су продирали са свих страна Империје и наилазе године где се полако наговештава њен силазак и постепени историјски пад. У вези с тим, један од значајних разлога јесте пад економских и друштвених односа у Империји. Заоштравају се неједнакости у економској и социјалној структури Римског царства што наговештава предстојећу кризу. Криза, као и болест код човека, никад не долазе одједном и изненада, него се она ја-

сно наговештава ономе ко има радознале очи, истинску снагу и јаку жељу да је види и плодно предупреди, али како је сладак човеков самозаборав и дубока потреба да се избегну неповољне вести и одложе будућа погубна дешавања.

Криза се испољила у сталним и исцрпљујућим ратовима које је водио Марко Аурелије. „Као цар, посветио је живот стоичкој врлини. Била му је потребна велика морална чврстина, јер су за време његове владавине земљу задесиле несреће – земљотреси, болештине, и други тешки ратови, војне побуне... Аурелије је написао дело етичке садржине *'Самоме себи'*. Судбина му је била тешка, изискивала је све утехе које је филозофија способна да пружи, јер су прве сенке предстојећих мрачних времена почеле да падају, како је његова владавина одмицала. Његове *'Мисли'*, које, по свему судећи, није намеравао да објави, показују да је своје јавне дужности осећао као терет и да је осећао велики умор. Неке од његових *'Мисли'* писане су у војничком табору на далеким походима, који су за њега представљали патњу, а можда и изазвали његову смрт. Невероватно је да су мисли Епиктета и Марка Аурелија толико блиске. Филозофи су обично људи са извесном ширином схватања, који, у знатној мери, могу да ублаже дејство несрећних догађаја из свог личног живота, али се чак ни они не могу уздигнути изнад великог добра или зла свог времена. У злим временима они смисле утехе, у добрим временима њихови интереси су чисто интелектуални“.³ Филозофија је увек јак лек, опасан и спасоносан истовремено. Колико је само написано томова о *Љубави, Веру, Рату, Пријатељству, Нади, Храбрости, Моћи*.

Многи народи су насртали на територију Империје. Парти су потукли две римске војске и заузели Јерменију. Рим је доживео панику 167. године јер је град био погођен болешћу и глађу, а германска племена од Дакије, преко Дунава, упадају у Панонију где су римске одбрамбене снаге ослабљене. Било је случајева да римски војници пребегну Парћанима.⁴ „Научили су Парћане ономе што им је недостајало у војној вештини, укључујући и руковођење и изградњу римског оружја. Због тога су ти народи, који су се обично само бранили, убрзо постали нападачи“.⁵ Нигде се тако брзо као у рату не прихватају искуства противничке стране ако су посебна и победничка, јер се у рату губи оно најсветије – слобода народа, земља предака и животи војника, а ратнички способним народима се смеши ореол победника и вечно памћење. Људи истински желе да оставе траг, а рат је изузетна прилика за тај човеков наум.

³ Расел, Бертранд: *Историја западне филозофије*, Народна књига, Алфа, Београд, 1998, стр. 248.

⁴ (Ксифилинов попис, из Дионове књиге LXXX, наводи Монтескје).

⁵ Монтескје, *Разматрање о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Утопија, Београд, 2004, стр. 108.

Пресудан разлог пада Римске империје јесте најезда народа који су желели путем рата и пљачке да се домогну римског богатства. Победе римских легионара су биле појединачне и привремене, а напади многобројних племена и народа на границе Рима стални. Империју су почеле да потресају и болести. Историјом влада закон животворни који одржава и помаже само оне народе који су способни да се ухвате у коштац са свим недаћама живљења; остали морају, на неки начин, брже или спорије да уступе место онима који су симболи новог времена и имају снагу, величину и моћ да се одрже на позорници света препуној изазова, опасности, ризика и претњи. Људе треба васпитавати да се све вредно мора освојити сопственим способностима и да само „заслужене“ победе имају истински смисао. Показало се да је време трајања Рима у тим границама и на тај начин историјски неповратно прошло.

Шта је то свето што се мора уградити у темеље једне трајне победе или очувања империје? По свему судећи, то су животи синова имеријалних господара и њихови снови о лепом и лагодном животу. Данашње империје, које нису спремне на ту велику жртву, не могу се надати трајном успеху, јер се ниједна светска сила није дуго одржала на крви туђих синова. Свака империја против себе има исконску жељу потлачених народа за слободом, а они који су поробљени не жале животе својих синова за досезањем Слободе. Поред тога, они су судбински везани за свој праг и родну земљу, док империјални војници сањају дан повратка у домове и свој завичај. Зато империје не могу да трају вечно. Оне су, у суштини, против природног поретка света.

Рим наставља рат с бројним непријатељима: „...ослабљену римску границу на северу провалили су племена Кварди, Макромани и остали, 166. године... Док је куга захватила значајни део Империје, Марко Аурелије је кренуо против њих у Подунавље. Снаге којим је овај први талас варварских народа ударио на границу Рима... била је предзнак опасности која ће касније бити кобна по Империју. Германи су продрли... до Вероне. Само уз велике напоре били су одбачени, али то није био крај рата. Тек је 175. године потписано примирје... У међувремену, 173. године у Египту је избио устанак Букола (пастира), а 178. године обновљен је рат с Квадрима и Макроманима. У настојању да се граница ојача ефикасније, него што је то обезбеђивао кордонски распоред, варварским народима је омогућено (дозвољено) да се у ограниченом броју населе дуж граница Империје и да према потреби служе као помоћне римске трупе. Тако је настао војни колонат. Ови ратови испразнили су државну благајну и показали слабост Империје које ће се ускоро још више испољити“.⁶ Расел о истом периоду пише: „Северна Италија је била захваћена бујицом надирућих хорди. Изузимајући један прекид (175–177. н. е.) рат

⁶ Војна енциклопедија, том VIII, стр. 310–311.

није престајао све до 180. године... Нова је криза настала када се Авдије Касије, намесник Сирије, прогласио за императора (175), јер је био убеђен да се империја налази на милости једног слабог и неодлучног владара. Касијева побуна је добила на значају јер су му се придружиле египатске војне снаге које су вршиле надзор над великим делом житних залиха намењених Риму... узбуна се стишала када је један центурион убио Касија: 179. или 180. године...⁷ Аурелију је историја одредила да своје владање проведе у сталном војевању.

Велики војсковођа и стоик Аурелије начинио је једну од највећих грешака, можда и пресудну по интересе Империје, када је за свога наследника одредио (јединог) сина Комода – у њему је превладао отац, а не рационални војсковођа и мудри државник. Управљање државом засновано на личним осећањима или родитељским дужностима никад не води на добро заједице. Држава мора бити увек изнад личних интереса и појединачних слабости људи, а поготово владара. Мало је државника, а много властодржаца. Он није имао смисла ни воље да успешно влада. „Комод је био... супротност оцу строгом, стоичком и аскетском робу дужности. Комод је жртвовао победничке плодове оца и похитао у Рим... Како је Комод почео да убија сенаторе, наводно због наклоности завереницима, власт се све више концентрисала у рукама префекта преторијанске гарде. Док је Марко Аурелије са својим легионарима витешки бранио Империју, његови поданици широм земље уживали су у благодестању... Под владавином низа толерантних, образованих и добронамерних императора, и Римљани и провинције су уживали готово сто година слободе без ђудљивог самовлашћа. Сељаци нису страховали за своју главу при појави римских легионара. Принцип адопције (усвајања) којим је од смрти Нерве до смрти Марка Аурелија престо наслеђивао зрео и способан човек, а не царски син, допринео је општој стабилности. Август је имао 28 провинција, а Марко Аурелије 45. Број градова је био три пута већи него под Августом. Чак су и робови осећали извесан бољитак“.⁸ Пошто је Комод задављен, завршена је владавина династије Антонина, а преторијанска гарда је преузела команду и за императора поставила Пертинакса,⁹ који је претходно обећао да ће сваки преторијанац добити велику новчану награду.

⁷ Берtrand Расел, *наведено дело*, стр. 256

⁸ Исто.

⁹ Иако је исплатио новац, Пертинакс је желео створити дисциплину коју је Комод олабавио. Три месеца касније, незадовољни преторијанци провалили су у царску палату и убили императора, затим су изабрали богатог сенатора Дидија Јулијана зато што им је обећао највише новца. Два месеца касније и он је убијен пошто су Септимија Севера његове трупе прогласиле за императора. У то време у Риму није било превише паметно бавити се царским послом, али ништа толико снажно не опија људе као жудња за влашћу, тако да и цена живота није превелика пред тим једним од најјачих порива код човека.

Новац никад за трајно не решава опстанак и напредак једне државе. Напротив, често је главни разлог њеног пропадања, моралног урушавања и посртања у међународној заједници. Ништа није погубније за империју од неодмереног богатства, неконтролисане војничке силе и раскалашности владара. Прва жртва тих слабости је етос заједнице и вера грађана у праведност државе.

За време владавине династије Антонина Римска империја је достигла врхунац развоја. Римска култура се проширила и у најудаљеније крајеве, трговина је цветала и изграђена је комуникација између свих делова Империје. Када није ратовала војска је копала канале, изграђивала луке, мостове, цесте, исушивала мочваре, крчила шуме, садила винограде. Удео војске био је велик и у ширењу утицаја Рима у земље у којима је он владао. У робовласничком систему који је и даље трајао измењено је само то што је од времена Хадријана забрањено убијање робова. Ширење хришћанства има све осетнији утицај на измену друштвених односа и вредности живота – дух новог погледа на свет.

Народи изван Империје стежу обруч око њених граница

Одвија се велика борба између сталних насртаја народа изван Империје и војсковођа Рима који покушавају да се успешно одупру таласима нових сеоба народа. Рим показује све веће слабости и исцрпљеност идеја Империје, али и економске истрошености њене војске, која је проносила славу и моћ Рима. Римске легије постају све више нагрижене нејединством, неслогом, поделама иза којих стоје њихове трупе, али недостаје један и јединствен бастион који би објединио све трупе и легије Рима. Недостаје славна моћ Цезара, Октавијана, Суле, Аурелија или Трајана. На крају 2. века провинцијске војске су имале одлучујућу улогу у бирању царева. После смрти Комода, у провинцијама је проглашено пет царева (192. и 194. године). Године 193. цар је постао Луције Септимије Север којег су прогласиле панонске легије. После обрачуна и победе над супарницима Север¹⁰ је 195. године заратио против Партије (тако је почео шести парћански рат), док је у новом походу 197. године заузео Месопотамију. Север је распустио стару преторијанску гарду у којој су до тада служили само Италици и становници Галије и Шпаније, и њене редо-

¹⁰ Осветнички свиреп и бескрупулозан, назван је „афрички Сула“. Државна управа реорганизована је на војном принципу, а кључна места су раздвојена пређашњим официрима и центурионима. Императорова жеља је имала снагу закона, Север постаје доминус или „господар“.

ве попунио са 15.000 својих војника. Од тада преторијанска гарда попуњавала се из подунавских и источних провинција које су по привилегијама изједначене с војницима легија. Легализовано је право ступања војника у брак, што је значајна мера у оквиру његових војних реформи, које су ојачале војску, а тиме и његов положај. Наследили су га синови Марко Аурелије Каркала и Публије Септимије Гета кога је Каркала убио и сам владао од 211. године. Историја је често показивала да је жудња владара за неподељеном влашћу јача од било какве крвне, сродничке или братске љубави.

Каркала је 212. године издао едикт којим је целокупно становништво постало слободно и добило право римског грађанства. Ратове је водио против германских племена на северу и против Парте на Истоку (седми – последњи парћански рат). Због свирепости и порока Каркала је убијен у завери (217. године), а за цара је проглашен Марко Опелије Маркин,¹¹ први римски цар из реда витеза. Каркала је вапио за новцем да би подмићивао своју војску и исплаћивао прекомерне трошкове за џиновско купатило у Риму. Када је однос војске и економске моћи државе у несразмери настају проблеми за друштво, прети велика опасност од немира, политичких преврата и грађанских сукоба. Рим је имао тежак период владавине, а непријатељи Империје су се спремали с друге стране границе и постајали све агресивнији. Унутрашње слабљење Римске империје десило се у време када је за њено очување била потребна пуна унутрашња контрола, концентрација и рад у земљама које су јој припадале, јер се већ у то време народи северно од граница Империје померају у масама претећи њеном опстанку. Слабости, болести, немоћ и пропадање увек долазе заједно, за њих човек никад није спреман јер истински не жели да их прихвати и помири се да је време славе, успеха и узлета заувек прошло. Зато су, углавном, људи пред крај свог живота увек незадовољни, јер ко од људи воли пораз и сећање. Битно је сачувати образ и достојанство.

После династије Севера владају такозвани војнички цареви – дотадашњи команданти римске војске из покрајина.¹² „Цар који је за дуже учврстио своју власт и положај морао је да води рат и против супарника и против варварских народа који су све чешће упадали у Империју. Војнички цареви су се потпуно ослањали на војску коју су ојачали и увели крупне формације коњице“.¹³ Поред несигурности вођства војске, честих смена и погубљења

¹¹ Због покушаја да смањи плате војника и помањкања ауторитета код војске и он је убијен, а за наследника је 218. године проглашен Варије Авит Басијан, прозван Елагабал (који је завршио као претходник). Завере и убиства царева постали су честа појава која није мимоишла ни владара Александра Севера.

¹² Наводи се пример да је од 235. до 284. године владало око педесет царева. Понекад је у једној години у разним областима царства проглашавано и неколико царева.

¹³ *Војна енциклопедија*, том VIII, стр. 311.

царева од руку сопствених војника, што је у златно доба римске империје било незамисливо, долази и до снажних напада на Империју народа који су изван њених граница. Ти напади постају све агресивнији и погубнији, као и побуна оних народа који су незадовољни својим потлаченим положајем у Риму. Персија се 224. године ујединила, кренула у напад на римску војску која је дочекала нападе, али није била кадра да учини и постигне ништа више сем да заустави њену навалу на Империју. На северу су искрсле нове опасности, које су захтевале војну интервенцију, и док је с војском био на Рајни, 235. године н. е., император Александар Север и његова мајка изгубили су животе од руке сопствених војника. Током наредних педесет година, тридесет људи је проглашено (један за другим) за императоре, а само један од њих је избегао насилну смрт. У периоду анархије (235–284 н. е.) живот је био јадан, а достигнућа 1. и 2. века била су пољуљана. Војска се још могла регрутовати, одржавати и водити рат с варварима, али су окршаји с њима били све суровији те је Рим претрпео неколико озбиљних пораза. Целу деценију је беснела куга, која је још више ослабила снагу Рима.

Плотин (204–270 н. е.) је оснивач неоплатонизма и последњи од великих филозофа античког доба. Његов се живот увелико поклапа с једним од најстрашнијих доба римске историје. „Кратко пре његовог рођења, армија је постала свесна своје моћи и увела праксу да бира царева, у замену за новчане награде, а да их касније убија како би добила прилику за нову препродају царства. Заузети овим делатностима војници су постали неспремни за одбрану границе и тиме омогућују снажне продоре Германа са севера и Персијанаца са истока.¹⁴ Војска није никад била вична политичким и државничким пословима, понекад можда привремено и на кратки дах, али је то увек на дуже стазе било за земљу, народ и заједницу погубно и са много несрећних последица. Чврста рука понекад ломи и оно што је највредније у једној заједници: толеранцију слободних мисли, различитост интереса, мирну градњу и смислен план.

Рат и куга смањили су становништво Царства за око трећину, а повећани намети и смањени извори прихода узроковали су финансијску пропаст, чак и у оним провинцијама до којих нису продирале непријатељске снаге. Градови који су били носиоци културе били су посебно погођени; имућни грађани су бежали из њих да би избегли сакупљаче пореза. Тек после смрти Плотина поново је успостављен ред... одлучним потезима Диоклециона и Константина“.¹⁵ У периоду пропасти Империје војска постаје онај гвоздени

¹⁴ Војници имају сувише узвишено и значајно место у својој заједници да би поред своје улоге која је опште историјска и призната, јер бране и штите заједницу богатства, идентитет народа и људске животе, то заменили са оним што није њихова способност, основна и најважнија функција, јер власт могу да бирају и други и да то чине успешније, али да заштити границе државе не може нико до снага оружја, оштрица мача и спремност војника. Када се посебно прогласи за опште, страда и појединачно (локално) и на крају крајева и опште. Свако је себи мера.

¹⁵ Расел: *наведено дело*, стр. 268.

тег о врату Рима који вуче велику и некад моћну грађевину у сигурну пропаст. „...III век био је век ужасне несреће. Војска је постала свесна своје моћи, постављала је и скидала царева за новац и обећања да неће бити ратова... војска је престала да буде борбена сила. Варвари са севера и истока упадали су и пљачкали по римској територији. Војска, закупљена личном добити и грађанском неслогом, није била способна за одбрану. Цео фискални систем се распао, јер је дошло до огромног смањења прихода, и... огромног пораста издатака за неуспешни рат и подмићивања у војсци. Куга је поред рата, увелико десетковала становништво. Изгледало је да је царство пред распадом“.¹⁶ Понекад се човеку и заједници сви ужаси и несреће сруче на главу. У тим временима израстају горостаси људског рода – или заједница заувек замире.

Подела Империје – покушај њеног спашавања

Суочени са економском кризом, распадом фискалног система државе, болестима које десетују становништво, издајама и неспособностима војника да се одлучно супротставе насртајима непријатеља који надире са свих страна, римски императори покушавају да поделе Империју, а што ће за посецицу имати трајну поделу Европе у географском али и, још трајније, у верском и духовном смислу. Да би се спречио брзи распад Империје кључне потезе повлаче два одлучна човека – Диклецијан (286–305. н. е) и Константин (312–337. н. е.). Они су Римско царство поделили на источну и западну половину, што се приближно поклопило са употребом грчког и латинског језика у њима. Константин је у Византији основао престоницу источне половине Римског царства и дао јој име Константинопољ. Цареви су се удруживали са особама од поверења како би спречили сталне издаје војника. „Нови император из Далмације је узео име Диоклецијан, владао је 21 годину и абдицирао 305. године н. е. да би на миру умро. Био је лукав и способан војник више него што је био сјајни војсковођа и тражио је оријенталну понизност“.¹⁷ Диоклецијан је поделио Империју да би се са њом лакше управљало под: „...изговором да је терет јавних послова сувише тежак, донео уредбу да морају постојати два цара и два цезара. Проценио је да би четири војске у служби оних који су делили власт над Империјом, могле стајати у међусобној равнотежи страха, а да би друге војске биле преслабе да своје заповеднике уздигну за царева... Оно што је још више спутавало ратнике, била су смањена богатства појединаца и државе, а цареви нису

¹⁶ Исто, стр. 256.

¹⁷ Стари свет, Илустрована историја света, први том, стр. 252.

више могли да им пруже значајне поклоне, тако да награда није била више сразмерна опасностима... Осим тога Константин је ограничио преторијанске префекте, који су влашћу и положајем умногоне личили на тадашње велике везире, па су убијали царева по својој вољи не би ли узели њихово место... Двором се владало... лукавије, вештије и у пуној тишини... цареви су се ређе показивали пред војском, били су лењи и упућени на своју послугу".¹⁸ Био је то само предах и одлагање онога што неминовно долази – пропаст Римске Империје.

Константин је основао нову престоницу Империје, тако је подела царства убрзала његову пропаст јер су сви делови тог великог тела, дуго времена били у заједништву, прилагођавани да остану у њему и зависе једно од других. „Пошто је ослабио престоницу Константин“¹⁹ задао је нови ударац царевини. Легије – размештене дуж обала великих река разместио је унутар провинција. То је донело два зла: уклонио је брану која је спречавала упад бројних народа, и, друго, војници су живели и омекшавали у циркусу и позориштима.²⁰ Када је Константин послао Јулијана у Галију, открио је да су варвари заузели педесет градова дуж Рајне, да су провинције биле опљачкане и да је преостала само сенка римске војске која се могла разбежати и на сам спомен непријатељског имена“.²¹ Монтескје очигледно мисли на Јулијана²² када тврди: „Овај владар је својом мудрошћу, упорношћу, штедљивости, држањем и смелошћу и непрекидним низом јуначких подвига потиснуо варваре, а ужас који је његово име изазивало спречило је њихове упаде док је он био жив“.²³ Потом, други владар покушава да спречи пропаст Империје: „Валентијан је осетио потребу за старим устројством, провео је читав живот утврђујући обале Рајне, скупљајући војнике, градећи тврђаве, размештајући тамо војску и давао јој средства за опстанак“.²⁴ Сваки владар

¹⁸ Монтескје: *наведено дело*, стр. 115.

¹⁹ Овим што је речено о Константину, црквени писци нису ни мало запрепашћени. Они су хтели да чују само за побожна дела овог владара, а не за она која стоје у вези с управљањем државом. (Еусебије: *Константинов живот*, књига I, глава IX; Сократ: књига, I, глава I (наводи Монтескје).

²⁰ После оснивања хришћанства, гладијаторске борбе су се проредиле. Константин их је забрањено, а потом су укинуте за време Хонорија, као што се види код Теодора и Отона Фризиског. Римљани су од старих представа задржали само оно што је могло да ослаби храброст и послужи привлачној разоноди. У ранијим временима, пре него што су војници одлазили у рат, борбе гладијатора су приређиване како би их привикли да виде крв, оружје и ране, и не боје се непријатеља. (Јулије Капитолин: *Живот Максима и Балбина*.)

²¹ Монтескје: *наведено дело*, стр. 119.

²² После Марка Аурелија по други пут је Империја добила за владара племенитог човека – војника, филозофа и писца. Јулијан је спречио неумерена понашања на двору у Константинопољу пре него што је кренуо у рат на Персијанце.

²³ Монтескје: *наведено дело*, стр. 122.

²⁴ Исто.

или војсковођа затиче друштвено-историјске околности; неки су од њих значајнији што су им државе и војске веће и моћније, могу у великој мери да времену у којем живе дају свој неизбрисив печат, али нико од њих нема ту делотворну моћ да целокупни историјски ток цивилизације преокрене и заустави друштвене и космичке процесе који су нужни и, углавном, законити.

Константин је сматрао да цар влада на основу божанског права. Бюрокрација је расла и цар се одродио од народа. „У чувању режима војска је играла значајну улогу, као и у одбрани државе од варвара. Диоклецијан и Константин извели су низ реформи да би повећали вредност и бројност својих трупа. Поред одреда смештених уз саму границу (*limitanei*), у које се трансформисала ранија војска (легије и помоћне трупе), оснивају се мобилни одреди у унутрашњости Царства (*comitatenses*). Боље су квалитета и имају задатак да брзо интервенишу тамо где се изненада укаже таква потреба и велика опасност. Ту функцију лимитанци нису могли вршити јер их је потреба да непрекидно надзиру суседне варваре трајно приковала за њихове сталне положаје на лимесу (граница).“²⁵ Највећа опасност по стабилност државе у прошлом периоду била је превелика власт војника који су одређивали и владаре и смер државне политике, зато су се Диоклецијан и Константин војску ставили под своју контролу. „Диоклецијан је привремено укротио војску изменивши њен карактер; од његовог времена надаље, најефикасније борбене снаге чинили су варвари, углавном Германи, којима су били доступни највиши командни положаји. То је било, очигледно, опасно средство, и почетком 5. века оно је уродило природним плодом. Варвари су одлучили да је боље да се боре за себе, него за... римског господара. Ипак је ово средство у нужди било сврсисходно више од једног века. Диоклецијанове реформе су биле успешне на кратак рок и погубне на дуже време.“²⁶ Најважнија заслуга Константина је била та што је хришћанство постало државна религија – велики проценат војника били су хришћани.²⁷ Последице поделе Империје биће много видљивије касније: „Латинска и грчка половина царства све су се више разликовале: на Западу је знање грчког постајало све ређе, а после Константина, латински се на истоку одржавао само у праву и војсци“.²⁸ У почетку, раскол изгледа лако решив и небитан, али касније између некад истог Царства, постаје непремостив јаз. О погубним историјским и судбинским последицама по народе на тим просторима није потребно трошити превише речи.

²⁵ *Стари свет, Илустрована историја света, први том*, стр. 263.

²⁶ Расел: *наведено дело*, стр. 260.

²⁷ Види Rostovtseff: *History of the Ancient World*, Књига II, стр. 332.

²⁸ Расел: *наведено дело*, стр. 262.

Безуспешни покушаји Рима да сачува Империју од нестајања

Рим и његова војска су слабили, а притисак народа изван његових граница се стално и упорно повећавао. Онај коме одлучна снага и моћ недостају, покушава на све могуће начине да избегне оно најгоре – потпуни војнички пораз и нестанак Империје. Понекад је кукавичлук императора (често слабост Царства) изазвао ситуације да се народи који су претили инвазијом „умире“ новцем.²⁹ Велики новац, нагло стицање богатства и рат увек су повезани. Има много примера у историји да се ратна дејства прикажу другим разлозима, али никад не треба испустити из вида интересе оних који започињу и воде рат. Монтескје мудро пише: „Али мир се не купује, јер онај ко га једном прода, тај ће га поново дати на продају. Боље је једном ући у ризик објаве рата него новцем куповати мир. Владар увек ужива поштовање ако се зна да је потребна дуга борба да би он био савладан. Осим тога такви поклони се преобраћују у данак, а испочетка добровољно давани, касније постају обавеза. Њих су сматрали стеченим правом, а када би их цар ускратио неком народу или давао мање, постали су његови смртни непријатељи.“³⁰ Војску коју је Јулијан повео на Персијанце, следили су, током њеног повлачења, Арабљани којима је ускраћен уобичајени данак.³¹

Проблем Рима био је у томе што су се сада сви народи окренули против њега. Људи поштују најбоље и најјаче али их не воле, јер не подносе своје слабости. Најјача држава изазива страхопоштовање света али никад и љубав поданика и савезника. Уз сваку моћ иде много ласкања, претварања и лажи. „Персијанци су знали да Римљани морају да се боре са свим народима, а да они треба да се боре једино са њима. У мери у којој су Римљани запоставили ратну вештину у тој мери су је Персијанци неговали. Персијанци, рекао је Велизар својим војницима, не надмашују вас храброшћу; њихова једина предност над вама је дисциплина“.³² Дисциплина је душа војске, њена вертикала смисла. Оно што је некад била предност Рима сада се окренуло на страну његових непријатеља: „Рим који је своју моћ изградио јер су ратови пристизали један за другим и, невероватном срећом, јер га је сваки народ напао тек пошто је претходни био поражен, био је поражен зато што су га сви народи одједном напали и продрли у њега са свих стра-

²⁹ Све је најпре давано војницима; затим непријатељу (наводи Монтескје).

³⁰ За време царевања Валентинијана, разгневили су се Аламани којима су понуђени мањи поклони од уобичајених; овај северњачки народ који је држао до части, осветио се за ову увреду крвавим ратом.

³¹ Амијан Марцелин: *књига XXV*. (наводи Монтескје).

³² Монтескје: *наведено дело*, стр. 146.

на“.³³ Сви народи који су окруживали Царство у Европи и Азији, постепено су црпили богатства Римљана. Будући да су се Римљани прославили пошто им је доношено злато и сребро свих краљева³⁴ то су сада ослабили јер је њихово злато и сребро одношено другима“.³⁵ Империји се њен пљачкашки дух сада враћао као заслужена казна.

У вези с тим, покреће се питање односа државе и војске, односно економске моћи друштва и потреба војске за опремањем, плаћањем, вежбањем и оружјем. Проблема нема ако су обе стране моралне, поштене и раде у смислу Аристотеловог „општег добра“, али ако у томе осетљивом односу било која страна заигра само на свој интерес, тада настаје велики проблем за државу, народ и војску. Мудрост говори да је усклађивање различитих интереса најважније за једну заједницу. „Војска је, као што смо видели, постала сувишни терет за државу. Војници су примали три врсте награда: редовну плату, надокнаду по завршеној служби и повремене поклоне који су, често, постали право оних који су у својим рукама држали народ и владара. Недостатак новца за исплату тих трошкова довео је до потребе за тражењем јефтине војске. Склапани су споразуми са варварским народима који нису знали за раскош римских војника, нити су имали исти дух, а ни њихову дрскост... Римљани су, стога, за властиту одбрану користили трупе варвара увек спремних да приме новац, пљачкају и ратују. Они су послужили том тренутку али је касније било доста невоља, са њима као и са непријатељима, да и њихове... снаге буду савладане“.³⁶ Краткорочна решења, изнуђена без обзира на потребне визије, у крајњем смислу дају више лоших плодова, него што доносе дарова. Мудро говоре стари, војска је као димњак, лети потпуно непотребан али зими од њега зависи опстанак породице. Ником страна војска није осигурала оно што је народу насветије – слободу. Величина слободе тражи и највредније људске жртве, синове оних који ту заједницу воде. Ништа мање!

У пређашње време Римљани³⁷ нису укључивали у своју војску већи број помоћних чета од римских. И мада су њихови савезници заиста били поданици, нису хтели да за своје поданике имају народе ратоборније, од њих самих.

³³ Исто, стр. 137.

³⁴ „Желите богатства“ говорио је император војсци која је гунђала, „ево земље Персијанаца, кренимо у потрагу за њима. Верујете ми, од толиког блага које је поседовала Римска република, није преостало ништа; а зло стиже оне који су владаре научили да купују мир од варвара. Наше су благајне празне, наши су градови уништени, наше су провинције пропале...“ (Исто, liv, XXIV), (наводи Монтескје).

³⁵ Монтескје: *наведено дело*, стр. 125.

³⁶ Исто, стр. 126.

³⁷ Према Титу Ливију ово је Вегаџијева примедба, ретко се дешавало да их број помоћних чета надмаши. (Монтескје).

Римљанима је говорила мудрост владања, јер за власт није ништа погубније, него да не контролише потпуно физичку силу. Међутим, у познијем добу не само да су пропустили да уоче тај ризик с помоћним четама, већ су варварским војницима чак и попуњавали редове народних чета. „Тако су увели обичаје сасвим супротне онима који су их учинили господарима тадашњег света. И како је некадашња стална политика била да ратничку вештину чувају за себе и не предају је никоме од суседа, сада су је унутар себе уништавали и ширили међу друге. Својим су начелима поробили све народе, али када су постигли циљ њихова Република није могла да опстане... Укратко Римљани су испустили војну дисциплину и отишли толико далеко да занемаре своје оружје. Вегеције каже да су војници добили од цара Грацијана допуштење да скину оклоп, а потом и шлем, пошто су им се чинили претешким. И тако неодбрањиво изложени ударцима непријатеља, нису размишљали ни о чему више осим о бекству“.³⁸ Ово је непревазиђена мудрост историје за све оне које руководе војничком силом. Нема достојне замене за оно што је човеку најдрагоценије и народу највредније. Спремност војске и тајна ратничке вештине су пресудно важни за опстанак државе. У вези с тим, Монтескје даље наводи: „...да су изгубили обичај утврђивања логора и да су због овога пропусти њихове војске биле заробљене од варварске коњице. Коњица раних Римљана била је сасвим малобројна. Обухватала је свега једанаести део сваке легије. Када се Рим нашао у пропадању, преостала му је скоро само коњица. Чини ми се да што народ боље овлада војном вештином утолико више користи пешадију, а што мање разуме ову вештину... више проширује коњицу. Лака и тешка пешадија без дисциплине јесте безвредна, док коњица увек може да ратује и неуређена.“³⁹ Дејство коњице више се састоји у њеном жустром наступању и жестоком удару, док је код пешадије снага у њеном отпору и извесној непоколебљивости. Снага коњице је тренутна, док пешадија делује дуже времена, али захтева дисциплину. Римљани су успели да загосподаре свим народима не само захваљујући ратничкој вештини већ и опрезности, мудрости и упорности, и њиховој љубави према слави и отаџбини. Када су императорима све те врлине исчезле, преостала је ратничка вештина, и њоме су чували оно што је стечено упркос слабостима и тиранији њихових владара. Када је исквареност продрла и у саму војску, Римљани су постали плен свих околних народа. Царство установљено оружјем мора се оружјем и одржавати.

Мудре су речи филозофа. Оне нас најбоље подучавају да се лакше суочимо с изазовима нашег немирног, опасног и противречног света. Није смицао да разумемо прошлост ради прошлих дана, него да нам поуке историје

³⁸ Монтескје: *наведено дело*, стр. 127.

³⁹ Татарска коњица, не следи ни једно од војних начела, све време је постизала велике успехе. (Монтескје).

помогну да пребродимо све недаће садашњости и лакше пловимо кроз непознате теснаце будућих дана. Човек када учи треба да то ради од филозофа – најбољих мудраца у људском роду.

У вези с тим, истиче се потреба војске или претеривање када је реч о војној дисциплини: „У раније доба је постојало међу Римљанима правило да се казни смрћу ко год напусти свој борбени положај или баци оружје у бици. Јулијан и Валентинијан су поново увели те старе казне. Али римски варварски плаћеници навикли да ратују као данашњи Татари – повлачећи се да би наставили борбу у потрази за пленом а не почастима,⁴⁰ били су неспособни за овај вид дисциплине. Дисциплина код раних Римљана је била таква да су војсковође осуђивали на смрт своје синове, јер су побеђивали мимо њихова наређења. Но, када су се помешали с варварима, били су заражени духом самосталности који је обележио карактер ових народа. И уколико сте читали о Велизаровим ратовима против Гота, уочићете војсковођу коме су његови официри готово увек одбијали послушност. Док су беснели грађански ратови Сула и Серторија су и даље радије бирали пораз, него на било какву акцију коју би могао да искористи Митридат“.⁴¹ Примери с коњицом, дисциплином и измењеним саставом легија Рима показују које су то велике слабости које су исказивале римске трупе при крају трајања Империје. А онда, када су човек или заједница слаби наилази болест или недаћа – да оно што је спремно да нестане буде поражено. „Убрзо после 360. године н. е. Хуни, један дивљи, номадски монголски народ сручио се преко јужног дела централне Азије, прешао Дњестар и упао у срце Европе. Сејући смрт и пропаст, и вршећи страховита зверства. Мада жилави борци испоставило се да Остроготи, Визиготи и Вандали никако нису били у стању да се носе са Хунима. Они су у њима изазивали такав страх да су они који су сачували главе бежали испред Хуна и уз вику преклињали римске власти да их приме у Империју“.⁴² Над Европом кружи страх од монголских хорди које предводи велики војсковођа Атила „бич божји“. Какав је био Атила? „Његови су поданици страховали од њега али не изгледа да су га мрзели. Изузетно поносан, а опет зао, жесток у изливима беса, али умешан да опрости или одложи казну како је то одговарало његовим интересима, никад није водио рат уколико је могао миром да стекне довољну предност; њему потчињени краљеви верно су га служили, а древну хунску једноставност држања сачувао је за себе самог“.⁴³ Такав је био Атила, кога добро памте Европљани и спомиње историја ратовања свих векова.

⁴⁰ Нису желели да се придруже римским војницима у редовима. Видети Амијана Марцелина, књига XVIII – једном су се изузетно потчинили да би стекли Јулијанову наклоност када је он хтео да утврди одбрамбени положај. (Монтескје).

⁴¹ Монтескје: *наведено дело*, стр. 129.

⁴² *Стари свет*; *Илустрована историја света, први том*, стр. 267.

⁴³ Наводи се према: Малхова византијска историја, у *Одломак из посланства*.

Дарови Рима светској заједници

Римљани су односили војне победе тако што су водили беспопштедне крваве ратове: „Убиј или ћеш бити убијен“ био је закон њиховог живота. Према Тацитовој заједљивој опасци Римљани су начинили пустош у многим деловима света, коју су назвали миром – наметнути мир Империје. То је мир послушних робова и понижених слуга. Рим је донео ту предност да се први пут у историји могло путовати познатим светом и при томе служити се једним општим језиком. „Неотесани римски војник је убио Архимеда у Сиракузи 121. године п. н. е. Што се тиче проналазаштва из области механике Римљани су се боље показали него у другим наукама... њихови огромни војни подухвати у војне сврхе, направе за пробијање одбрамбених зидова, праћке, утврђења и бедеми, све су то била средства за остваривање победа. Римска вештина изградње путева и подизања дугих и адекватних аквадука-та и џиновских грађевина задивљивала је.“⁴⁴ Из латинског језика су настали италијански, француски, шпански, португалски и румунски. Изражавајући жудњу Рима за поретком и правдом, право је представљало велико завештање Западној цивилизацији. Служећи повезивању различитих народа, међународно право се уклапало у потребе светске империје и у идеале стоика, иако никада није у потпуности заменило локалне законе. Основна религија Запада хришћанство, рођено је унутар Римског царства и на њега је утицало римско право и организација. Римљани су: „...направили добре путеве, системске законске зборнике и делотворне армије, у осталом су се угледали на Грчку“.⁴⁵

Захваљујући ширењу културе коју је Рим спроводио варвари су изазвали само привремено помрачење, а не трајан мрак. „Значај дуготрајног римског мира у ширењу културе и у прилагођавању људи на идеју о једној и јединственој цивилизацији, повезаној јединственом влашћу“.⁴⁶ Рим је оставио богато наслеђе које је опстало вековима. Идеја о светској империји која је обједињена општим правом и ефикасном владом никада није замрла. После пада Рима људе је и даље вековима привлачила идеја о уједињеном и мирном свету–држави. „Римски империјализам се можда показао као најбољи у северној Африци (важној у хришћанској историји као завичају светог Кипријана и светог Августина), где су огромне површине, необрађиване пре и после римског времена, биле претворене у плодно тло и прехрањивале густо насељене градове. Римско царство је било у целини стабилно и мирно преко две стотине година, од доласка Августа“.⁴⁷

⁴⁴ *Стари свет, Илустрована историја света, први том*, стр. 232.

⁴⁵ *Расел: наведено дело*, стр. 262.

⁴⁶ *Исто*, 257.

⁴⁷ *Исто*.

Заслуге Рима су следеће: „Градећи светску заједницу која је срушила препреке између нација, сачувавши и ширећи грчку цивилизацију и развијајући рационални систем закона примењив на читаво човечанство, Римљани су отишли даље путем универзалистичких и космополитских схватања о свету, која се јављају још у доба хеленизма. Велики је домет Рима био превазилажење уске политичке оријентације града–државе и стварања светске државе која је уједињавала различите нације света“.⁴⁸ Историја света има мало обзира за страдања народа и вековна понижења људи, она се више или једино бави великим царствима, грандиозним грађевинама и славним војсковођама. Колико ли је река суза и неиспеваних песама коштала потлачене народе слава и сјај вечног града Рима? Римска република је превазишла парохјанизам типичан за градове–државе, она је зачала правац ка политичком и правном универзализму. „Рим је превазишао ограничења менталитета града–државе и развио правни и грађански систем који је важио широм империје“.⁴⁹ У вези с тим, „У стварности и идеји, Царство је у свести Римљана било исто што и сам свет... Концепција о једној људској породици, једној католичкој религији, једној универзалној култури и једној светској држави, постојала је у свести људи још од времена када је ту идеју Рим приближно остварио“.⁵⁰ Велики су и незамењиви дарови Римске империје целом свету. Важно је да схвате поруке Рима и њени наследници и потомци.

Закључак

Узроци пропасти Рима веома су сложени, бројни и комплексни. Грађански ратови, исцрпљујући ратови са народима који су нападали Империју, ратоборне буне, глад, куга, прогонства, заплена имовине и протеривање из земље, непослушност војске и њена подељеност уздрмали су целокупно здање. „Корени опадања царства су били не само у повећању спољне опасности већ и у особеностима римске државе, нарочито у противречностима друштвених односа и слабостима технолошког развитака. Много пре него што је римска царевина достигла своје највеће размере у 2. веку н. е. Цицерон је уочио пљачкашку црту својих суграђана. Према Цицерону они су силом непрекидно узимали туђу имовину 'све док цео свет нису претворили у свој посед'. Да су морали да врате оно што су приграбили 'поново би... пали у беду и оскудицу'. Један од релативно малобројних Римљана који је био склон филозофији – Марко Аурелије, и који је био присиљен да убија или

⁴⁸ Марвин Пери: *Интелектуална историја Европе*, CLIO, 2000, Београд, стр. 39.

⁴⁹ Марвин Пери: *наведено дело*, стр. 39.

⁵⁰ Расел: *наведено дело*, стр. 266

заробљава надируће хорде, у једном меланхоличном стању упоредио је себе са—ловцем пљачкаша“.⁵¹ Пљачка има своје јасне границе, уосталом као и сви други ниски нагони код човека или народа, јер она на дуже време погубно делује на пљачкаше као што и разара потлачено друштво, али код силника ствара задовољство, хедонизам и похлепу, док код унижене стране јача снагу за осветом и ослобађањем од тлачитеља и људске беде. Победе у себи крију многе замке, то најбоље знају победници.

Корени кризе су водили уназад до, наизглед, златног доба Трајана, Хадријана и Марка Аурелија. Државним службеницима и војницима животни стандард био је све мањи. Војни немири и непрестана потреба за давањем мита или поклона били су непосредни узроци инфлације. Поред економије и политике једино снага легија могла је да спаси Рим, али: „Немилосрдни, недисциплиновани легионари, пљачкали су све од реда. Њихови пљачкашки напади утерали су такав страх у кости сељацима и градском живљу, да су се људи једва могли нешто више плашити опасности од варварских инвазија. Уствари, легионари су у великом броју били варвари, и римске власти су све чешће морале њих да регрутују или унајмљују као плаћенике, јер су многи римљани изгубили вољу да се боре, а и бројно су опали услед последица куге, привредног расула и гладовања“.⁵²

Никада до сада она Империја коју су бранили туђи синови и стране трупе није дуго трајала, јер највећа људска дела, етичке вредности и материјална богатства увек траже и највеће сопствене жртве. Данашње империје имају једну велику ману да би владали светом, а то је да њихови грађани сувише добро живе да би дали оно што има је најдрагоценије – живот сопствене деце. Свест људи се променила. Војници који се углавном регрутују са маргина друштва и сами имају своју ратну рачуницу која се никако не уклапа у велике рачуне господара света. Обичан војник сања дан када ће се са теренском зарадом вратити својој кући, док онај који је потлачен нема избора, јер он живи у дому који му гори, и он је судбином, историјом и рођењем осуђен и почаствован да брани родни праг. Онај који је моћнији настоји да што краће траје на туђем тлу, док је усуд, морање, стрпљивост и љубав према својој земљи најјаче оружје оних који су покорени. Владар који није спреман да плати потребну цену није на добром путу да задржи свој углед, посед или колонијално царство.

Кључно је било то што су Римљани препустили тајну оружја и ратне вештине другима: „Долази до опадања моћи... Империје. Док су се те промене пропадања лагано одвијале Римљани су се све више ослањали на жилаве варваре... попуњавајући њима велике празнине у својим легијама и налазећи међу њима способне војне старешине који ће их довести до победе про-

⁵¹ Исто, стр. 256.

⁵² Стари свет: Илустрована историја света, први том, стр. 258.

тив других варвара и варварских племена са којима сами (варвари) нису често били у неком великом сукобу⁵³. Тада, наравно, није било данашње слике света, није било нуклеарног оружја, Уједињених народа, интернета, међународних хуманитарних организација, ни моћи мултинационалних компанија али је било оно што се може видети и данас, да империјална сила света, све више рачуна на снагу и лојалност савезничких снага, јер јој њене војне снаге све више недостају, или је опао полет њених синова за војне подухвате. Опет, нико не може у подељеном свету бити толико моћан да може сам све да војно постигне против многоструког света. Историја учи да се никада не задобијају трајни успеси преко туђих снага, а ако се господар само ослони на своје синове то може много да кошта. Историја не поставља нова питања, само су одговори мучни.

Тешко је рећи зашто некад ратоборни Римљани нису били у стању да регрутују онакву способну војску са каквом је Марије до ногу потукао огромне ратничке снаге Тевтона. Пре свега, разлози су у угодном животу Римљана, јер нема великих дела без огромних одрицања, аскетског живота и стоичког односа према животу. Римљани су дошли до уверења да су победе остварене мачем: „судбина предодређена за робове или зликовце. Морал и воља да се боре заувек су исчезли“⁵⁴. Нема ореола славе без великих жртвовања. Данашња цивилизација људе учи да је све лако доступно и достигну без труда, знања и рада. Данашњи свет почива на преварама, лажима и обманама. Зато се савремени људи мало интересују за историју. У богатој ризници људског памћења неће наћи поткрепу за своје плитке лажи, свој ниски лет и безумне подухвате. Последица пропадања Рима била је и у одбацивању културе: „У последњим годинама Западног царства, влада је била неприкривенија, него раније војна тиранија, а армија је обично бирала успешног генерала за цара, али армија чак ни у својим највишим редовима, није више имала образоване Римљане, већ полуварваре доведене са границе. Ови груби војници нису марили за културу и гледали су на цивилизоване грађане само као на изворе прихода“⁵⁵. Општа дволичност отупела је дух војске и исцрпила читаво царство. Наводи се пример дволичне војске Филипика, Маврикијевог војсковође који је био готов да преда битку, заплакао је при помисли на велики број људи који ће бити побијени.⁵⁶ Сузе које су неки Арапи проливали, када је њихов војсковођа склопио примирје које их је спречавало да проливају хришћанску крв⁵⁷ биле су посве другачије приро-

⁵³ *Стари свет, Илустрована историја света, први том, стр. 268.*

⁵⁴ *Исто.*

⁵⁵ *Расел: наведено дело, стр. 263.*

⁵⁶ *Теофилакт: књига II, глава III, Историја императора Маврикија (наводи Монтескје).*

⁵⁷ *Оклија, М.: Историја сараценског освајања Сирије, Персије и Египта (наводи Монтескје).*

де. Дволична и фанатична војска – две су потпуно различите ствари. Када један народ више не осећа жарку жељу да брани крвљу оно што је стечено и врхунске вредности на којима почива смисао опстанка заједнице, него препусти странцима или потчињенима да бране оно што тим браниоцима није вредно и свето, и није им уопште стало до те заједнице и државе, то је знак да је тој заједници дошао крај у погледу успеха, виталности и славе. То се у последње доба дешавало Риму некад непобедивом граду и симболу војничке славе, дисциплине и пожртвовања. Свако од народа треба да се погледа у своје духовно огледало. Можда је појаву хришћанства, које је позивало на мир међу људима и народима, могуће делимично објаснити код Римљана – одсуство ратничких врлина. Хришћана је било и међу војницима и вишим официрима.

За Римско царство највећи узроци слабости били су грађански ратови, куга, претерано и рђаво управљање државом. Римом је завладала неслога јер: „Команданти уместо што су се са својом легионарима међусобно борили требало је да спречавају варваре и остале непријатеље у разбијању најдрагоценијег што је Рим имао – његове војне силе и идеје о лојалности државном јединству. Лојалност је постала везана за личност – владара“.⁵⁸ Никада претерано везивање војника за неку личност (коликогод била историјска) није добро, јер је свака личност сложена, противречна и слојевита и различито се понаша и делује у различитим околностима. Насупрот томе, закони су безлични и институције државе су изнад појединаца и имају много трајније вредности од сваког владара. У позно доба Империје сваки је легионар полагао свечану заклетву на врхунску оданост императору. Римски легионари и сенатори кршили су дата обећања према свакоме чим би им се учинило да они нису пробитачни. Људи су пренебрегавали дужности, а личне амбиције биле су изнад интереса државе, Империје и становника. Света је дужност сваког припадника војске да буде врхунски оспособљен и лојалан своме народу. Војник мора да служи пре свега својој власти, а најпосле и самом себи.

Друштвену кризу слабљења Рима све више су подстицали социјално-политички догађаји и грађански ратови, насиља војника, цареви–узурпатори и локални чиновници изазивали су незадовољство становника провинција. Војска се трошила у унутрашњим сукобима. Недостајала је ефикасна централна власт и сигурно руковођење којим би се могло средити стање у земљи и мобилисати економске и војне снаге Империје. Међутим, Рим је живео у летаргији, животом обиља, у сплеткама и заверама и нису се појављивали ни појединци нити снаге способне да преокрену и одоле таквом стању. У животу народа има година када све назауостављиво пропада и треба та времена пребродити и преживети са што мање губитака.

⁵⁸ *Стари свет, Илустрована историја света, први том, стр. 268.*

„Монтескје је покушао да на примеру успона и пада Римског царства покаже како... успон и пропаст држава почивају на законитости која се може, у духу просветитељства, умом проникнути. Тако разлози величине Римљана леже у њиховим родољубљу, војној вештини и дисциплини, републиканским институцијама, поштовању добрих закона, ограниченој територији, а разлози њихове пропасти у претераним освајањима која су их учинила светском силом, укидању републиканског уређења и увођења царства, корупцији и претераној раскоши, неправедној расподели земљишних поседа, прихватању варвара за праве римске грађане, испразним верским споровима у Византији“.⁵⁹ Римска империја је неисцрпни извор многих историјских идеја, војних успона, личних подвига, вредних искустава народа али и неизбежних пораза. Изучавање Империје нарочито је интересантно за стратеге и полемологе као и све оне људе који се на озбиљан начин баве војском и њеном историјом, јер од римске војске, њених славних војсковођа, организације, попуне, дисциплине и тактике римских легија имају много тога корисног да науче. Пропала је Империја, али су остале неке њене трајне вредности.

⁵⁹ Расел: *наведено дело*, стр. 194.